

Sobre els manuscrits i l'autor de la *Doctrina moral d'en Pacs*

Helena Rovira Cerdà

Independent researcher

helenarovirac@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2565-6183>

Received 10/04/2018; accepted 08/06/2018
DOI: <https://doi.org/10.7203/MCLM.5.12280>

Regarding the manuscripts and the author of the *Doctrina moral d'en Pacs*

ABSTRACT

This paper analyses from a material and textual viewpoint the four preserved manuscripts containing the *Doctrina moral*, a work written in the first half of the 15th century by a man from Majorca from the Pacs family. The study of these copies gives us new information about some of the most controversial aspects of this work, such as authorship and date. The two witnesses owned by the Bibliothèque Nationale de France are related to the Italian city of Naples, while the manuscript of the Biblioteca de Catalunya could have been in possession of a branch of the Pacs family, the Conilleres. The codex of the Arxiu de la Corona d'Aragó, edited by Bofarull (1857), presents a more innovative copy, with many different lessons from the other three witnesses.

KEYWORDS

Doctrina moral; educational literature; medieval manuscripts; Majorca; Pacs; Pachs; Conilleres; former owners; textual criticism.

Magnificat Cultura i Literatura Medievals 5, 2018, 53-70.

<http://ojs.uv.es/index.php/MCLM>

ISSN 2386-8295

RESUM

Analitzem des d'un punt de vista material i textual els quatre manuscrits conservats que transmeten la *Doctrina moral*, una obra escrita a la primera meitat del s. XV per un home de Mallorca del llinatge dels Pacs. L'estudi d'aquests exemplars ens aporta noves dades sobre alguns dels aspectes més controvertits d'aquest tractat, com són l'autoria i la datació. Els dos testimonis custodiats a la Bibliothèque Nationale de France estan relacionats amb la ciutat italiana de Nàpols, mentre que el manuscrit de la Biblioteca de Catalunya podria haver estat en possessió d'una branca de la família Pacs, els Conilleres. El còdex de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, publicat per Bofarull (1857), presenta un text més innovador i allunyat de les lliçons dels altres tres testimonis.

PARAULES CLAU

Doctrina moral; literatura sapiencial; manuscrits medievals; Mallorca; Pacs; Pachs; Conilleres; antics posseïdors; crítica textual.

Helena Rovira Cerdà. 2018. 'Sobre els manuscrits i l'autor de la *Doctrina moral d'en Pacs*', *Magnificat Cultura i Literatura Medievals*, 5: 53-70

TAULA DE CONTINGUTS

- 1 Estat de la qüestió – 55
- 2 Presentació dels manuscrits – 56
- 3 El Ms. 472 de la BC – 57
- 4 El Ms. esp. 55 de la BNF – 61
- 5 El Ms. esp. 54 de la BNF – 63
- 6 El Ms. Sant Cugat 81 de l'ACA – 65
- 7 Conclusions – 67
- 8 Obres citades – 69

1 Estat de la qüestió

La *Doctrina moral* és un recull de sentències d'autoritats ordenades temàticament que un home de Mallorca compilà per a l'educació dels seus fills. Si fins ara la crítica no s'ha dedicat gaire a l'estudi d'aquest text, quan ho ha fet s'ha centrat en aspectes puntuals com la identificació de l'autor o l'anàlisi de les fonts que s'hi citen.¹ En el primer camp, Riera (1979) destaca les diverses solucions antroponímiques amb què és esmentat l'autor d'aquesta obra. Segons els inventaris del s. XV citats per aquest investigador, tres vegades se l'anomena Joan de Pacs i un parell de vegades Lluís, mentre que en altres dos no se li identifica el nom de pila. L'apel·latiu Nicolau, atribuït a aquest autor en diversos estudis crítics i manuals d'història literària, no és utilitzat fins als treballs de Gabriel Llabrés i Quintana i d'Antoni Rubió i Lluch, publicats respectivament el 1887 i el 1889.²

Per altra banda, en el seu article, Riera intenta compaginar el fet que l'autor sigui un Pacs de Mallorca amb el *curriculum vitae*, ben extens i detallat, que apareix a l'inici de la *Doctrina*, on se'ns informa que aquest Pacs havia estat en la fadrinesa servidor del rei Pere el Cerimoniós, en la joventut sobrecoc i algutzir del rei Joan I, i després havia ocupat diversos càrrecs a Mallorca (Llabrés ed. 1889: 7). Riera afirma que no hi ha cap document que corroborei l'existència d'un Pacs de Mallorca amb els càrrecs susdits, la qual cosa el porta a concloure que es tracta d'un fragment pseudoepigràfic en què l'autor s'inventa el seu currículum per tal de donar-se més importància.³

El segon aspecte abordat per la crítica, és a dir, el referit a les fonts emprades, ha estat tractat principalment per Martín Pascual (2008 i 2012) i per Perarnau (1996), la primera en relació a les sentències procedents del *Calila e Dimna*, la *Disciplina clericalis* de Pere Alfons i el filòsof Bias; i el segon, en un article centrat en els fragments procedents de l'obra *De helemosina et sacrificio* d'Arnau de Vilanova.

Si ens fixem en els noms explícitament esmentats, de les quasi tres-centes vuitanta autoritats citades, aproximadament un 42% remetent a la literatura clàssica grecolatina, essent especialment recurrents Sèneca, Aristòtil, Ciceró i Cató. Un 22% són autoritats bíbliques, entre les quals destaca Salomó. I el 35% restant, el conforma un grup més heterogeni format pels pares de l'Església, sobretot sant Agustí i sant Gregori Magne i, ja uns segles més tard, sant Bernat.⁴ Un dels aspectes que més s'ha destacat en relació a les fonts és l'ús d'uns pocs autors catalans coetanis, o no gaire

1. Actualment no existeix una edició crítica de la *Doctrina moral*. Bofarull (1857) publicà una transcripció del manuscrit de l'Arxiu de la Corona d'Aragó al volum XIII de la *Colección de Documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*. Uns anys més tard, Llabrés ed. (1889) publicà una edició sense aparat de variants complet.

2. La influència d'aquestes dues aportacions condicionà els estudis posteriors, que continuaren emprant aquest nom.

3. Un article d'Ensenyat (2012: 105-06) sobre l'humanisme a Mallorca dedica un parell de pàgines a la *Doctrina moral*, tot cercant-hi elements que es puguin considerar propers a les noves tendències humanístiques, i en destaca especialment dos: el gran nombre d'autoritats clàssiques esmentades i la qüestió de l'autoria. Ensenyat reprèn els arguments de Riera i considera que, si aquest investigador té raó i es tracta d'un currículum inventat, estaríem davant d'un fet insòlit i molt interessant: "un procediment retòric nou: el de l'autor 'reinventat'. Fins aleshores a vegades trobàvem autors que presenten com a certs determinats fets inventats per ells mateixos (...). Però un fet ben diferent és que l'autor d'una obra, quan es presenta, es 'reinventi' a ell mateix" (Ensenyat 2012: 106).

4. Com que encara no hem entrat a fons en l'estudi de les fonts emprades, presentem un recompte general que no entra en la problemàtica de les falses atribucions.

anteriors, com són Arnau de Vilanova, Francesc Eiximenis, Antoni Canals i Cerverí de Girona.⁵

És evident que, a banda de les autoritats catalanes que acabem d'esmentar, l'autor de la *Doctrina moral* no acudí un a un a la resta dels autors citats, sinó que emprà algunes de les nombroses compilacions d'època baixmedieval, que ja contenien aquestes mateixes sentències organitzades, en la majoria de casos, també temàticament. Aquest aspecte caldrà estudiar-lo amb deteniment en treballs posteriors. En les pròximes pàgines ens centrarem en un altre àmbit; concretament, l'estudi de la transmissió textual de la *Doctrina moral*.

2 Presentació dels manuscrits

Aquesta obra ens ha arribat, fins on els investigadors han pogut descobrir, a través de quatre manuscrits, tots del s. XV:⁶

- A) Ms. 472 de la Biblioteca de Catalunya (BC, a partir d'ara)
- B) Ms. esp. 55 de la Bibliothèque Nationale de France (BNF, a partir d'ara)
- C) Ms. esp. 54 de la Bibliothèque Nationale de France
- D) Ms. Sant Cugat 81 de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA, a partir d'ara)

Aquests quatre testimonis són descrits a BITECA (2017) sota els manid 1382, 1385, 1777 i 1155, respectivament. Segons aquesta base de dades, tots foren copiats durant la segona meitat del s. XV. Es tractaria, per tant, de còpies bastant properes a l'original, que Riera (1979: 119) situa pels volts de 1440 o poc abans, a partir de les dades que apareixen al pròleg. Aquesta datació no ha pogut assegurar-se documentalment, però és difícil endarrerir-la a abans de 1410, si tenim en compte les fonts emprades. La *Doctrina moral* conté fragments de l'*Scipió e Aníbal* d'Antoni Canals, datat entre 1399 i 1410 (TRANSLAT: 100.1.1), i els fragments en què cita Valeri Màxim com autoritat provenen de la traducció del mateix dominic valencià, acabada el 1395 o poc abans (Miquel i Planas ed. 1914; Rovira 2014). Pel que fa al termini *ad quem*, l'inventari de béns de l'argenter barceloní Bartomeu Serra, redactat en 1448, ja esmenta una còpia de l'obra (Riera 1979: 120).

Com s'anirà veient a les pàgines següents, a hores d'ara ja tenim col·locat tot el text dels quatre testimonis. Encara no hem pogut estudiar a fons les variants, de manera que no inclourem en aquest treball un *stemma codicum* de la *Doctrina* ni un examen exhaustiu de variants. En aquesta fase encara incipient del nostre estudi, l'únic que pretenem és presentar els manuscrits, les seves principals característiques formals i algunes dades sobre la correcció del text que transmeten. Per això, anirem mostrant, amb passatges concrets, diversos aspectes de la col·locació dels testimonis que ens semblen rellevants per a fer-nos una idea de la qualitat de la còpia i no tant de la relació dels testimonis entre si. Aquest aspecte, esperem abordar-lo en altres contribucions ulteriors. Hem d'advertir que la *collatio externa* no aporta dades concloents, ja que no hem identificat capítols

5. En realitat, però, les citacions procedents d'autors catalans són escasses —una o dues per autor— a excepció de Cerverí de Girona, que apareix explícitament citat en quinze ocasions, totes sota la denominació “Serverí”, per bé que en tots els casos se citen els *Proverbis*, generalment difosos sota el nom de Guillem de Cervera. Sobre la identificació de Guillem de Cervera amb Cerverí de Girona *vid.* Pujol (1990-1991).

6. Les sigles que hem atorgat a cada testimoni no concorden amb les emprades a l'edició de Llabrés (1889). En aquesta edició mallorquina, *A* és el ms. esp. 54 i *B* el ms. de l'ACA. Tal com veurem més endavant, el còdex custodiat a Sant Cugat és el que presenta unes lectures més innovadores i per això ens ha semblat millor no atorgar-li la sigla *B*, tot mantenint una certa jerarquia basada en la proximitat respecte del suposat arquetip.

suprimits, afegits ni canviats d'ordre. Tots els testimonis complets inclouen la rúbrica inicial i les que introdueixen els diversos capítols. Altrament, *B* és l'únic que no transmet l'índex, i *D* està copiat a tota pàgina, mentre que els altres tres presenten el text a dues columnes.

3 El Ms. 472 de la BC

Segons BITECA (2017: manid 1382), la datació de *A* se situaria vers els anys 1451-1500. En el volum es copien dues obres: en els primers 96 folis, la *Doctrina moral* de Pacs, i tot seguit les *Paraules de savis i filòsofs* de Jafudà Bonsenyor, que també podem trobar a *B*.

Dels quatre manuscrits, *A* és el que presenta una factura més bella: és a dues columnes, amb una caixa molt ben marcada i uns marges ben amples que es respecten quasi sempre; en una lletra gòtica molt pulcra i fàcilment llegible; i una decoració esmerada: rúbriques en vermell, calderons alternant vermell i blau. Les caplletres que inicien els capítols alternen també aquests dos colors, amb una filigrana en el color de contrast; i la primera caplletra del volum conté traces d'or.

Aquest còdex va entrar a formar part de la BC l'any 1906 com a part d'un lot de dos-cents vint-i-dos manuscrits procedents de la biblioteca privada de Pau Ignasi de Dalmases (1670-1718), marquès de Vilallonga.

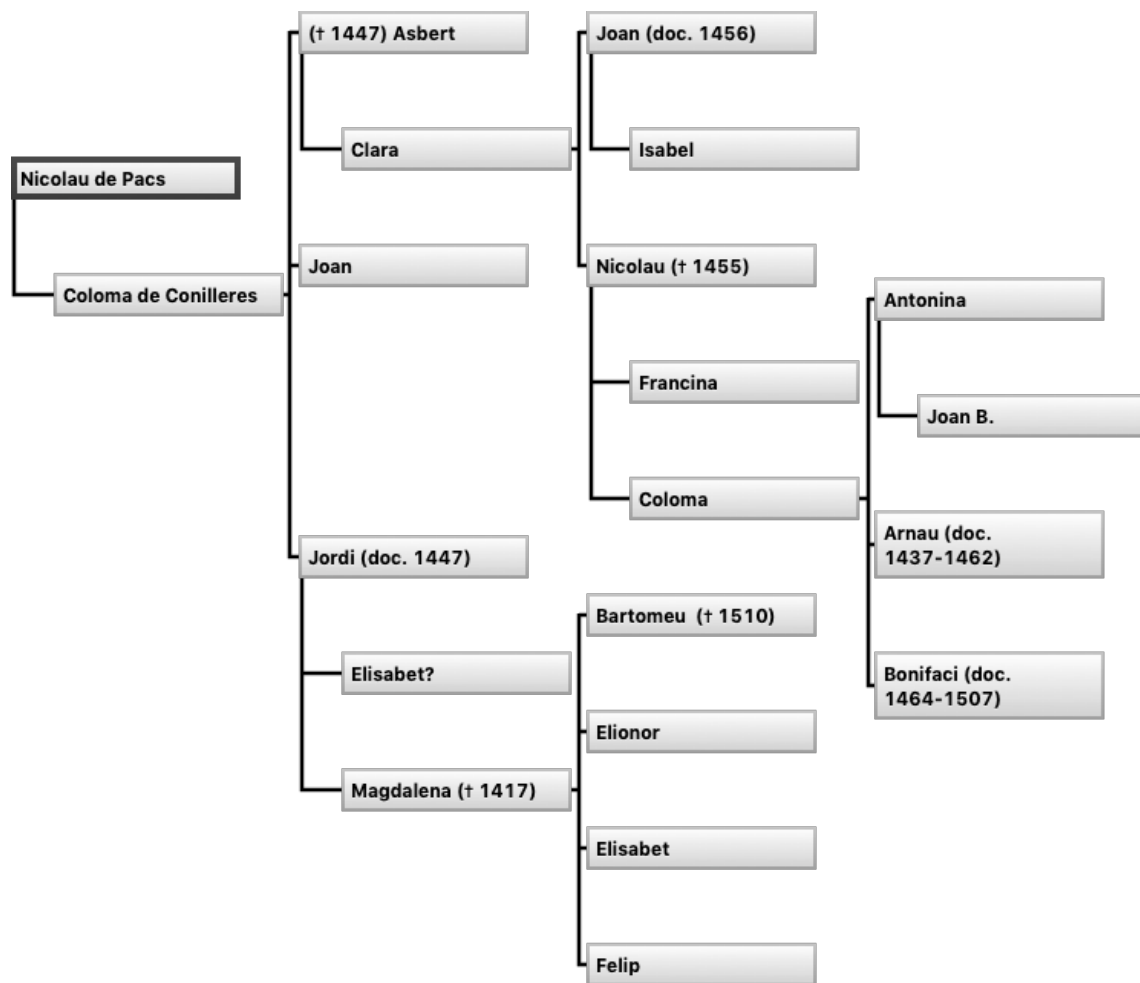
El manuscrit conté una dada que, fins on hem pogut comprovar, havia estat ignorada per la crítica. A l'inici del volum hi ha dos folis de guarda que han restat en blanc, si exceptuem unes poques anotacions brevíssimes. Al capdamunt del primer full, apareix el nom "Andreu Conilleres", en una lletra que sembla del s. xv. A partir d'un extens estudi documental realitzat per Maria Barceló, Baltasar Coll i Guillem Rosselló (1999), hem pogut saber que Conilleres és el cognom d'una branca de la família Pacs. De fet, és una de les branques més antigues d'aquest llinatge, iniciada quan Nicolau de Pacs i Vivot es casà en segones núpcies amb Coloma de Conilleres.⁷ Hem repassat els diversos arbres genealògics que es reproduïxen en l'obra citada, i el nom Andreu es documenta poquíssimes vegades i en cap cas apareix un Andreu Conilleres.

Encara que, tal i com proposava Riera, consideréssim que les dades que l'autor de la *Doctrina moral* ens comenta en el pròleg són una invenció, no sembla que calgui dubtar de la cronologia que aquestes reflecteixen. Se'ns diu que en la infantesa va servir el rei Pere; en la fadrinesa, Joan I; i des de la mort d'aquest, resideix a Mallorca i ara ja és vell. A partir d'aquesta informació hem decidit treballar en un marc temporal que va de 1370 a 1460. Aquest interval encaixa amb la cronologia que proposàvem per a la redacció de la *Doctrina moral*: 1410 (terme *ad quem* aproximat d'una de les fonts emprades, l'*Scipió e Aníbal*) i 1448 (primera menció en un inventari conservat).

A partir de l'estudi de Barceló, Coll i Rosselló, per a les dates que hem establert, l'arbre genealògic de la branca Conilleres de la família Pacs quedaria de la següent manera:⁸

7. "La representació dels interessos de persones de nacionalitat estrangera fou una de les activitats practicades pels membres d'aquesta branca dels Pacs. Així, no és rar trobar entre 1413 i 1493 el nom de la família mesclat en aquest afer: Nicolau (1413, 1424, 1460) era cònsol de venecians, consolat que a partir de 1464 està baix el control de Bonifaci de Pacs junt amb Arnau de Pacs l'any 1467 [...] Els Conilleres cuidaven dels interessos de Niça (1476, 1493) i França (1479), fins i tot consta el nom de Bartomeu de Pacs, àlies de Conilleres, que tenia a la seva empara els interessos de Gènova". I anys més tard, "Bartomeu de Pacs fou cònsol de castellans i també de Nàpols i de Niça, càrrecs confirmats per Ferran el Catòlic, un i altre els anys 1490 i el 1501". Aquestes citacions procedeixen de Barceló *et al.* (1999: 56).

8. Hem elaborat aquest arbre a partir de la informació que es troba a les pp. 54-57 i 80-81 d'aquest llibre. La repetició dels noms de pila i la dispersió de la informació (principalment documents conservats a l'Arxiu del Regne de Mallorca), dificulta en gran manera l'establiment d'un arbre genealògic absolutament fiable. L'arbre que acabem d'elaborar no coincideix totalment amb el que apareix en apèndix al final del llibre de Barceló, Coll i Rosselló, però creiem que el

Tal com dèiem, en aquest arbre no hi ha cap Andreu Conilleres, però probablement es tracta d'un arbre incomplet, especialment pel que fa a dos personatges que voldríem destacar: Joan, germà de Jordi i Asbert; i Joan, fill d'Asbert. Per què ens interessen aquests dos homes? Perquè cal recordar que els inventaris recopilats per Riera (1979) que esmentaven el nom de pila de l'autor de la *Doctrina moral* l'anomenaven o bé Joan o bé Lluís. Ambdós Joans eren Pacs per part de pare o avi, i Conilleres per part de mare o àvia. La cronologia ens fa pensar que el primer, el fill de Nicolau i Coloma, és un candidat més factible a ésser l'autor de la *Doctrina*; però la mutabilitat dels cognoms és quelcom que hem documentat, probablement, en relació al segon Joan: en un text de l'any 1478 es menciona un Joan de Conilleres àlies de Pachts com a cònsol dels "niçards".⁹ Tot i que aquesta data s'escapa dels límits cronològics de la *Doctrina moral*, el fet d'identificar un Conilleres amb el llinatge dels Pacs palesa la voluntat d'inserir una branca genealògica menor en la més àmplia i rellevant de la família.

En un marc temporal que concorda amb la datació de la *Doctrina*, Joan de Conilleres és un nom esmentat en diversos documents. A hores d'ara no sabem si els casos que anomenarem tot seguit es corresponen a una única persona o no. En 1396, un Joan Conilleres paga a través dels Gualbes

nostre s'ajusta millor a les dades que ells mateixos presenten en el cos del text. Aquest arbre només es refereix als fills de Nicolau de Pacs i Coloma de Conilleres, amb la qual aquell es casà en segones núpcies. Per altra banda, els descendents de Jordi i de Nicolau, fill d'Asbert, no està clar si són fruit del primer matrimoni o del segon.

9. Sabater (2002: 228) ho esmenta en una nota que situa al f. 11 del document EU-16 de l'Arxiu del Regne de Mallorca. No hem pogut accedir al document original.

uns diners a ciutadans de Barcelona (Morelló 2007: 332); el 1402, ocupa el càrrec de defenedor de la mercaderia juntament amb Miquel de Pacs (Duran 2015: 577); el 1405, exerceix de jurat de Mallorca (Morro 2003: 637; Urgell 2015: 297); entre 1406 i 1421, contribueix amb 100 lliures per al finançament de les obres de la Seu de Mallorca –s'hi esmenta també una donació de 150 lliures d'Antoni de Pacs feta en nom de tots els Pacs– (Sastre 2010: 121); i el 1449, paga 10 lliures d'impost a les fortunes de mercaders (Cateura 2000: 191).

Així doncs, existeixen un o dos Joan de Conilleres que ocupen diversos càrrecs a Mallorca a principis del s. xv. L'ús del cognom de la branca materna de la família no els privaria d'emprar ocasionalment també el de la línia principal d'aquest llinatge, és a dir Pacs. I potser aquesta mateixa preponderància seria la que va pesar a l'hora d'escollir una de les dues denominacions per a referir-se a l'autor de la *Doctrina*. Dit en altres paraules, per a la gent de fora de Mallorca, els Pacs eren una coneguda família de mercaders mallorquins, mentre que el cognom Conilleres no tenia tant de renom i precisament per això no era tan fàcil d'identificar.

Així doncs, el que proposem en aquest estudi és la possibilitat que l'autor de la *Doctrina moral* fos Joan de Conilleres, del llinatge dels Pacs. Es tracta tan sols d'una hipòtesi que intenta conjugar el que avui dia sabem de l'autor de l'obra: que era mallorquí, que cal situar-lo entre 1370 i 1460; que els primers inventaris diuen que es deia Joan; i que havia exercit càrrecs públics de relleu. En aquest darrer apartat és on la nostra hipòtesi necessita un estudi més profund, ja que de moment només hem detectat mencions a càrrecs desenvolupats a Mallorca a inicis del s. xv. Falta, per tant, identificar la seva activitat pública, si és que en va tenir, durant els regnats de Pere el Cerimoniós i del seu fill Joan I. Recordem que, al pròleg, ell mateix afirma haver estat sobrecooc i algtzír del segon. Aquest pot ser un punt de controvèrsia que es mantingui durant molt de temps, ja que els comentaris de Riera en aquest sentit són molt contundents. Els copiem tot seguit per a palesar els grans dubtes que li desperta el pròleg de la *Doctrina*:

Fins avui ningú no ha trobat documentat cap mallorquí com a sobrecooc o com a algtzír de Joan I; i per la meua banda puc assegurar, després d'examinar molts registres, llibres de tresoreria i altres documents conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que l'únic sobrecooc de Joan I que es troba documentat, de nom Berenguer de Castellet, no fou mai algtzír i no era mallorquí sinó català; i que cap dels diversos algtzírs de Joan I –els cavallers Pelegrí Català, Francesc Bertran, García Loriç, Pere Febre i Vidal de Vilanova– i en especial els que ho eren el darrer any de la seva vida – els cavallers Joan de Gurrea, Arnau de Cervelló i Guillem de Rajadell i el donzell Manuel de Rajadell–, ni havien estat sobrecoocs ni eren mallorquins. Més encara: cap dels jurats de Mallorca documentats durant els primers decennis del segle XV no es troba que haguessin ocupat càrrecs a la cort de Joan I, ni he trobat mencionat cap Pacs entre els seus curials. Res: no es troba ningú que compleixi les dues condicions mínimes d'ésser mallorquí i alhora sobrecooc i/o algtzír de Joan I; d'altra banda, és fora de tot dubte que cap Pacs mallorquí no podia ésser algtzír reial en aquell temps, perquè n'era condició indispensable pertànyer a l'estament militar, i els Pacs de Mallorca no hi accediren sinó força anys més tard (Riera 1979: 119).

Els seus arguments semblen prou rotunds, però pel que acabem d'exposar ens inclinem a pensar que l'autor d'aquesta obra és un Pacs, independentment del fet que els càrrecs que s'atribueix al pròleg siguin certs o no. Per això, potser seria bo tornar a revisar la documentació tot cercant el cognom Conilleres i no Pacs. De la mateixa manera, és necessari revisar la documentació conservada principalment a l'Arxiu del Regne de Mallorca que esmenti aquesta branca dels Pacs per intentar afinar una mica més quins eren els seus membres en el període de temps que ens afecta. Precisament l'element que ens ha portat a formular la hipòtesi anterior sobre la identificació de l'autor de la *Doctrina* és una anotació manuscrita en un foli de guarda que diu "Andreu Conilleres". Cap Andreu apareix a l'arbre genealògic que hem presentat, però és possible que manquin dades,

especialment pel que fa als dos Joans que hi apareixen. Sabem que Jordi tingué almenys quatre fills i Asbert dos, però no se'ns diu res del seu germà Joan. Podríem plantejar-nos que hagués format part de l'estament eclesiàstic, però, com hem vist, hi ha diversos documents que esmenten un Joan de Conilleres dedicat al comerç per aquests anys. Igualment, coneixem el nom d'alguns fills de Nicolau, però cap del seu germà Joan. Fins que no repassem a fons la documentació, no podem descartar que aquests homes tinguessin un fill anomenat Andreu. Recordem que es tracta d'una obra que s'inscriu en el corrent d'adreçar doctrines als fills, com anuncia l'autor des de l'inici: "Fills, homens hi ha que son bons per natura e altres que son bons per doctrina" (Labrés ed. 1889: 5). Un altre element que reforçaria aquesta idea és una anotació que apareix al verso del foli de guarda, amb una lletra prou semblant: "Mamae pater libre bon dat", que, si no se'ns ha escapat res en la transcripció, podria voler dir: "El pare dona un bon llibre a la mare".

Així doncs, el manuscrit de la BC porta escrit en un foli de guarda el nom d'un possible membre de la família Pacs, la mateixa de l'autor. Es tracta d'un còdex de factura acurada, amb les caixes ben marcades, una lletra molt pulcra i les rúbriques, calderons i caplletres efectuades amb colors diversos i filigranes decoratives. A més, d'entre els manuscrits conservats, és el que podem situar més enrere en el temps, concretament l'any 1448, ja que, com bé apuntava Riera, sembla que aquest exemplar és el mateix que apareix descrit a l'inventari de béns de Bartomeu Serra, o si més no, un d'identíc:

Item un altre libre appellat Johan de Pach. E comença, en lo scrit en vermelló, *Doctrina moral cullida de diverses actes etc.*, e lo negre comensa *Fills, hòmens hi ha qui són bons per natura etc.*, e feneix *a vida perdurable e a mi si fassa. Amen.* E més havia en lo dit libre una obre feta de capítols lo qual comensa *Com lo molt alt e poderós senyor en Jacme etc.*, e feneix *afflegits e trebellats* (Riera 1979: 120).

Riera fonamenta aquesta identificació en les últimes paraules d'aquesta entrada, és a dir, "afflegits e trebellats", ja que "els mots finals corresponen a una màxima que falta a tots els altres manuscrits actuals que contenen l'obra de Jafudà". De les vuit còpies del llibre de Jafudà descrites a BITECA (2017: texid 1421), l'única que acaba tal com cita l'inventari és la del manuscrit de la BC.¹⁰ Aquesta anomalia s'explica pel fet que el text reproduït a l'inventari com a cloenda dels proverbis de Jafudà és una nota final o epíleg de la traducció catalana medieval del *Breviloqui* de Joan de Gal·les.

En el f. 138r de *A*, el darrer amb text escrit, la mateixa mà que ha transcrit la resta del volum copia aquí tres paràgrafs introduïts pels corresponents calderons, el primer en tinta de color blau, el segon en vermell, i el darrer de nou en blau, tal i com s'esdevé a la resta del volum. En l'aparença externa, doncs, no hi ha cap element que indueixi a pensar que no es tracta del final habitual de l'obra del jueu de Barcelona. En observar el text, però, veiem que el primer dels paràgrafs sí que aporta el final esperat: "No demans que-s faça tost la cosa mas vulles que sie ben feta. Car les gents no demanen en quant de temps fon feta mas dien tan bé és obrada e feta".¹¹ El segon paràgraf copia un colofó: "E és acabat aquest dit de savis e de philòsofs a Déu gràcies". I el darrer paràgraf no té res a veure amb l'obra de Jafudà, sinó que es tracta de la nota final del *Breviloqui* català: "Lo rey justicier

10. També Conca-Guia (2017) realitzen una extensa *collatio externa* de les vuit còpies de l'obra de Jafudà tot comparant-ne el pròleg, el sumari, les rúbriques, els colofons i altres marques paratextuals com els calderons o les majúscules. En la p. 143 ofereixen una llista dels diversos colofons, que permet copsar ràpidament la singularitat del Ms. 472, identificat sota la sigla H.

11. Presentem els textos regularitzats segons els criteris més habituals d'edició de literatura catalana medieval, és a dir, separant amalgames, puntuant i accentuant a la manera moderna, però respectant les grafies del manuscrit excepte en les alternances i/j i u/v.

és guarda de la ley, honor del poble, endreçament del regne, obra divinal sota la ombra del qual se reposen los cansats, flachs, afligits e treballats” (f. 138r; *vid.* Ordal ed. 1930: 158).

La presència d'aquest epíleg del *Breviloqui* en un testimoni de les *Paraules de savis i filòsofs* aporta diverses dades interessants. Per una banda, individualitza aquest manuscrit, de manera que ens permet afirmar que si no és el mateix que figura en l'inventari de Bartomeu Serra, de ben segur que hi està directament emparentat.¹² Per altra banda, aquest mateix fet ens serviria per a limitar temporalment la còpia: en 1448 és subhastat i comprat per Francesc Serra, així que aquest any és el límit *ad quem*. Un límit que també podem emprar per a datar la traducció del *Breviloqui*. Fins ara, el moment de la traducció s'establia a partir de dos documents relacionats amb la monarquia catalana. El límit *a quo* era 1404, any en què el rei Martí I escriu a Joan Maçot que demani als framenors de Perpinyà el seu exemplar i el faci traduir (Ordal ed. 1930: 13-14). El límit *ad quem*, l'establia la seva aparició en l'inventari de la reina Maria de 1458 (TRANSLAT: 74.I.I). Ara podem endarrerir aquesta última datació deu anys.¹³

Si ens fixem en les variants textuais del manuscrit de la BC, veiem que aquest no presenta gaires llacunes ni addicions respecte de *B*, de manera que hauríem de comparar-los amb deteniment abans d'escollir-ne un com a text base d'una eventual edició.¹⁴

F. 3v: E obediència val més que sacrifici. *Car obediència compra voluntat*] *om. A.*

F. 8v: e si amats Déu e vostre proïsme] *add.* per aquella amor *A.*

F. 17v: loar-los en absència, e *voler-los*] servir-los *A.*

F. 17v: per ço diu Oraci que no és ten gran seny de *percaçar béns e amichs*] guanyar amichs e béns *A.*

Quan se separa de *B*, sovint ho fa d'acord amb els altres dos testimonis, però és més interessant el fet que algunes de les variants respecte de *B* aparellen *A* amb *C*, és a dir el còdex comprat a Nàpols. De fet, una de les poques llacunes extenses del manuscrit dels Conillers —i no explicable per un salt d'igual a igual— es troba també en el volum de Nàpols:

F. 7r: És així com a boch, qui és bístia pudent, luxuriosa. *Donchs, si tan explicables e males hores concorren an aquest vici e peccat de luxúria, no és dubte que no sia desplaent a Déu e al món, e virtut de castedat per lo contrari*] *om. AC.*

4 El Ms. esp. 55 de la BNF

Segons BITECA (2017: manid 1385), *B* fou copiat entre 1441 i 1460. Es tracta d'un volum miscel·lani que comença amb la *Doctrina moral* de Pacs, a continuació de la qual es copien la

12. Caldria indagar de manera més aprofundida quina relació hi ha entre l'obra de Jafudà i la de Joan de Gal·les, tot revisant altres manuscrits miscel·lanis i facticis, ja que el fet d'afegir aquesta nota final incorporant-la al text com si fos part intrínseca de l'obra, sense diferència amb la resta, és quelcom estrany que singularitzaria aquest manuscrit. La transcripció de l'inventari presenta lleus variants gràfiques (“afligits e treballats”) respecte a l'*explicat* de *A* (“afligits e treballats”), però aquestes divergències no són suficients per excloure la possibilitat que el volum descrit a l'inventari sudit sigui el manuscrit actualment conservat a la BC, ja que la còpia es podria haver efectuat al dictat.

13. Cal indicar que aquesta nota final del *Breviloqui* no es troba en l'original llatí ni en dos dels cinc manuscrits que conserven el final de la traducció catalana (cf. Ordal 1930: 15-17, 19; BITECA 2017: textid 1986).

14. De moment hem pres *B* com a base sobre la qual s'han col·locat els altres manuscrits. Més endavant caldrà analitzar les variants i establir un *stemma* que permeti determinar el manuscrit base d'una edició crítica. Com que el lector no té el text íntegre al davant, transcrivim algunes paraules de context i marquem en cursiva els mots objecte de modificació en un altre testimoni.

Doctrina compendiosa, l'*Apologia* de Bernat Metge, les *Paraules de savis i filòsofs* de Jafudà Bonsenyor i un *Tractat sobre monedes*.¹⁵

A la seva detallada descripció d'aquest manuscrit, Jaume Puig i Oliver (2006: 469) indica que el seu origen és “possiblement italià, en els ambients de la cort aragonesa de Nàpols”. Aquesta informació ve avalada per les filigranes del còdex, i per una nota escrita al f. 105v que indica el nom d'un dels seus primers possessors: Girolamo di Sanseverino, príncep de Bisignano. Després de la mort d'aquest el 1487, els seus llibres passaren a formar part de la biblioteca de Ferran I de Nàpols (Delisle 1868: 228-230), que regnà entre 1458 i 1494. Després de la campanya militar de 1495 que donà la victòria a Carles VIII de França, aquest monarca s'emportà “un assez grand nombre de livres qu'on distingue aisément parmi les manuscrits de l'ancienne bibliothèque de Blois” (Delisle 1868: 223), propietat dels ducs d'Orleans. Ara bé, “les plus beaux manuscrits de la bibliothèque royale de Naples échappèrent à Charles VIII” (*ibid.*), ja que foren recollits pel darrer príncep aragonès de Nàpols, Frederic III, que els va vendre, probablement després de 1501, a George I d'Amboise, arquebisbe de Rouen. Posteriorment, tant els llibres adquirits per Carles VIII com els del cardenal d'Amboise passaren a la Biblioteca reial de Fontainebleau, fundada per Francesc I, rei de França entre 1515 i 1547. La Bibliothèque Nationale de France assumí tots els fons de la Biblioteca reial.¹⁶

El volum presenta diverses unitats codicològiques, fet que afecta també la nostra obra. La *Doctrina moral* ocupa els primers 43 folis. D'aquests, els ff. 1 a 38 estan copiats a dues columnes amb una cursiva molt marcada en algunes lletres com la *s*, la *p* i la *d*.¹⁷ Les rúbriques de cada apartat estan en vermell, i també presenten tocs d'aquest color algunes majúscules al llarg del text. Aquests elements decoratius, i la distribució a dues columnes, es mantenen a partir del f. 39, però la mà canvia totalment: la resta de l'obra està copiada, segons s'indica a BITECA, amb una gòtica molt més acurada i inclinada.

Ambdues unitats codicològiques es diferencien també des del punt de vista de la llengua i de l'ús de les grafies. El primer copista tendeix a emprar // per representar el so lateral alveolar. Per exemple, als dos primers folis trobem “quells”, “voller”, “dells”, “dell”, “parlles”, “humill”, “lla”, “vollria”, “mall”, “parulle”, “vill”, etc. Per altra banda, presenta sovint vacil·lacions en la distinció a/e; per exemple “an” (per *en*), “raduir”, “perlament”, “arades” (per *errades*), “ascarnidor”, “menera”, “ancare”, “saguida”, “nagocis”, “valesa” (per *vellesa*), “perlar”, etc. Cap d'aquestes

15. Puig i Oliver es planteja els motius pels quals algú hauria tingut interès a copiar juntes aquestes obres. L'anàlisi codicològica del còdex revela que es tracta d'un volum miscel·lani i no pas factici, és a dir que les obres no estaven copiades en quaderns separats que s'uniren posteriorment, sinó que es copiaren una rere l'altra de forma contínua. Un dels trets comuns identificats per Puig i Oliver (2006: 469-70) és el caràcter moral, que també pot aplicar-se al tractat sobre monedes “perquè aquesta obra, bo i presentant aspectes tècnics, té una finalitat moral i legal de primera importància: Combatre el frau monetari practicat a gran escala pels florentins”. Per altra banda, hi hauria també una “forta coloratura eiximenisiana” (p. 474), essent un dels textos la *Doctrina compendiosa* atribuïda a Francesc Eiximenis, obra que al seu torn és citada explícitament a la *Doctrina moral* de Pacs; i essent un dels dos interlocutors de l'*Apologia* de Bernat Metge Ramon Çavall, considerat un “fervorós partidari de l'obra i de les idees del frare gironí” (p. 473).

16. El manuscrit és mencionat en l'inventari de volums transferits de Blois a Fontainebleau en 1544: “ung autre, en papier, aussí cathelan, intitulé: ‘doctrina moralis’; couvert de cuir tanné” (Omont 1908: 249, núm. 1711). Sobre el viatge del manuscrit des de terres italianes a la seva residència francesa, vegeu també Puig i Oliver (2006: 469). Per la seva banda, Soler (2017: 320) afegeix un altre element interessant: Girolamo Sanseverino, primer possessor conegut del còdex, era camarlenc del rei i dirigia la Sommaria, el gran organisme financer napolità. És possible, per tant, que estigués interessat sobretot en el *Tractat de les monedes* d'Arnau de Capdevila, obra de 1437 copiada al final del volum. Una altra vinculació destacable assenyalada per Soler és el fet que Girolamo Sanseverino era consogre d'Enyego d'Àvalos, anterior gran camarlenc, apuntat per Soler com a possible autor del *Curial e Güelfa*, obra que esmenta un breu passatge que trobem també a la *Doctrina moral* (Soler 2017: 314-21; cf. Llabrés ed. 1889: 53).

17. De fet, Puig i Oliver (2006: 467) assenyalen l'existència de tres mans diferents en aquests primers trenta-vuit folis: la primera, als ff. 1-9r; la segona, als ff. 9v-28v; i una darrera, als ff. 29r-38v.

dues particularitats és present, almenys en la mateixa intensitat, al text transcrit pel segon copista. Aquí podem trobar “variable”, “enamich”, “perentesch”, “durerà”, “enujen-se'n”, “fregància” i poc més.

Pel que fa a les variants textuais, després d'haver col·lacionat tots els testimonis, hem comprovat que *B* és, juntament amb *A*, el que presenta menys vacil·lacions en el text. Sobretot destaca el fet que pràcticament no té llacunes ni salts d'igual a igual. Tot seguit, afegim un petit llistat de variants exclusives d'aquest testimoni respecte dels altres tres:¹⁸

F. 26v-27r: mala muller castigaràs abans e pus tost *ab riure*] ab rialles *ACD*.

F. 27r: no és tan bon axovar com hom se *pensa*] se cuyda *AC*; *om. D*.

F. 27r: fornicació és lo major contrari qui pot ésser *e lo matrimoni* entre marit e muller] *om. ACD*.

F. 29v: donà leys sobre les gueres e sobre *moltes altres coses*] molts altres fets *AC*; moltes altres coses e fets *D*.

F. 38v: ells capellans dell Capitolli denunciaven-o als *sacerdots* qui de present tremetian lurs hosts] senadors *ACD*.

F. 41r: l'absent fins qu-és *present*] vengut *ACD*.

5 El Ms. esp. 54 de la BNF

L'altre manuscrit de París, *C*, conté únicament la *Doctrina moral*, copiada per una mà humanística a doble columna en 71 folis. Ha estat descrit a BITECA (2017) sota el manid 1777. És un manuscrit de bon format i molt uniforme, amb les rúbriques i els calderons en vermell, tot i que les caplletres que inicien els diversos apartats, de cos més gran, estan sense realitzar. En bona part dels folis, les lletres de la primera i la darrera línia s'allarguen fora de la caixa d'escriptura creant una filigrana decorativa. També en diverses ocasions trobem als marges del foli grans manícules que assenyalen algun passatge del text.

Cal remarcar que al f. 2v es troba una anotació que permet identificar sense cap mena de dubte la data *ad quem* de transcripció d'aquest testimoni:

Yo, Pere Blesa, de Vallència, criat dell gloriós rey Allfonso d'Araguó, comprí lo dit libre en los banchs de Nàpols en mans de coredor a quinse del mes de giner de l'ay MCCCCLXIII e sent castellà del castell della Chera per part dell molt alt senyor rey don Ferando \d'Araguó/, rey de lla gran Cicilla.

Aquesta anotació també ens informa que aquest manuscrit fou comprat a Nàpols. Però fou copiat també en aquesta ciutat italiana? Tot i que no és un argument conclouent, una possible prova a favor d'aquesta hipòtesi, la dona el mateix manuscrit, en un passatge del f. 31v en què el copista substitueix l'adverbi de valor dític (“ací”), que es troba als altres tres manuscrits, per un topònim inequívoc (“Mallorque”), evitant d'aquesta manera qualsevol eventual confusió que fos motivada per un canvi de context:

F. 18r: e diu sant Johan Boqua d'Or que amiatat fa ço que natura no pot fer, que dors amichs qui la hu és a Barchelona e l'altre *ací* són hun cors] és a Mallorque *C*.

18. Convé repetir que no oferim aquest llistat de variants per tal de donar suport a un *stemma codicum* determinat sinó, simplement, per oferir algunes pinzellades sobre la fiabilitat de la còpia transmesa en cada còdex.

El fet que el copista no es trobés físicament a Mallorca quan escrivia aquest passatge, podria haver-lo induït a canviar la seva redacció per evitar-ne una interpretació massa lliure. Segons Soler (2017: 319), un cop adquirit per Pere Blesa, aquest còdex “pertangué després al mateix rei Ferran i s'integrà en la biblioteca reial de Castel Nuovo. Carles VIII se l'emportà a França amb altres molts volums el 1495, cosa que explica l'actual conservació del còdex manuscrit a París”.¹⁹

Pel que fa als trets lingüístics, el copista també vacil·la molt a l'hora de representar les vocals a/e, com es pot veure en el següent llistat: “perlament”, “masquins”, “ascarnidor”, “perales”, “menifestats”, “raquesta”, “ergullós”, “argullosos”, “alament”, “elements”, “madecina”, “medecina”, “menament”, “selvaçió”, “espacificades”, “lleor”. Per altra banda, a diferència d'altres manuscrits, empra amb bastant freqüència la ç, i és prou variat a l'hora de representar les sibilants: “éser”, “écer”, “incertaré”, “fasa”, “viçis”, “merçè”, “negoçis”, “tribulació”, “amonestació”, “vossaltres”, “gràcia”, “conciderar”, “pocible”, “discreçió”.

En el camp de la transmissió textual, dels quatre manuscrits analitzats, *C* és el que conté un major nombre d'errades provocades per un salt d'igual a igual. Hem localitzat disset llacunes d'aquest estil, com per exemple:

- F. 5r: amen més cells *als quals ells fan bé qu'ells no són amats de cells* qui·l bé reven] *om. C.*
- F. 7v: E diu Sànecha que hira e cuyta són contràries a consell. *E diu Tul·li que ll'hom hirat se pensa que la falonia sia consell. Diu Ovidi...] om. C.*
- F. 20v: car null temps fo savi. *Mas lo savi bé conex lo foll] om. C.*
- F. 23r: ll'hom acostumat a dir folles paraulles *no·s pot asmenar de tota sa vida. E diu Aristòtil que·l·ls sofistes ab moltes paraulles* cuyden anganar los savis] *om. C.*
- F. 32r: acosta's molt més a natura de bé la bella care e alegre ab la bona voluntat de ll'home *pobre que no fa la care trista ab la bona voluntat de ll'hom rich] om. C.*

Algunes vegades s'hi ometen fragments d'una extensió considerable, com es pot comprovar en aquest passatge, que no és, com els anteriors, un salt d'igual a igual:

- F. 18v-19r: amor no à alguna cosa *de certenitat. Car ella és mutable cosa. E si ella·s muda tost fa e a penes revé. E diu Sòcrates que aquell qui·s dona molt als hòmens no pot ésser que no s'acompany ab los mals. E per ço cové a l'hom que s'acost als hòmens per masura e que s'alongh d'ells ab mesura. Un amic dix a hun altre: què·m té prou la tua amistat si no fas ço de què·t prech?] om. C.*

Però el més sorprenent és que el Ms. *C* conté també un poc més de cent omissions no compartides per cap dels altres tres testimonis, i que afecten sovint conjuncions, preposicions, pronoms i connectors. Aquestes partícules omeses semblen fàcilment restituïbles, així que la seva absència només es pot atribuir a una falta d'atenció per part del copista. A més, en nombroses ocasions s'ometen mots o expressions que alteren el significat correcte de l'enunciat. Serviran com a exemple els següents fragments:

- F. 4r: car la masura de lles riqueses *és ço que nesecitat requer] om. C.*
- F. 10r: e quant l'om és tacat de malla fama ell ha mester molta ayga per *si a lavar] om. C.*
- F. 11v: e per lo contrari diu lo món *a ll'hom qui·s té per injuriat] om. C.*
- F. 13v: molt són diferenciades les unes coses de lles altres, axí an valor com an poder, saber *e altres*

19. Tal com succeïa amb *B*, aquest manuscrit apareix a l'inventari de volums traspassats de Blois a Fontainebleau en 1544: “ung autre livre, aussi en papier, en langaige arragon, intitullé: ‘Doctrina moralis’; couvert de cuir noir” (Omont 1908: 248, núm. 1698, el qual incorpora les següents correccions sobre l'original del document que transcriu: “Ms. *parchemyn*, corr. *papier*; Ms. *in oratio*, corr. *moralis*”).

virtuts] *om. C.*

F. 13v: balesa d'om és en son seny *e seny* de fembre en sa balesa] *om. C.*

F. 17r: més vall botí de pa sech ab pau e ab alegria que la casa plena de viandes *ab baralla*] *om. C.*

F. 21v: les .IIII. après sagüents a les *dites* tres ensenyen a perllar] *om. C.*

F. 23r: perquè li valria *més* callar que *no* apedesar] *om. C.*

F. 27v: e lo veure, qui és pus alt que tots, sobremunta *a tots* que de pus *luny* veem que no oïm] *om. C.*

F. 28v: e per ço diuen *per vil·la* qui al cel scup an la cara li torna] *om. C.*

F. 30v: car al temps de vuy lo juhí *és* publica mercaderia] *om. C.*

F. 32r: e bona sanitat és mellor *que* grandor] *om. C.*

F. 38r: e sotmès a ell *quasi* tota aquella terra] *om. C.*

F. 40v: les quals diu Sèneca que destruen ciutat *ço és* oy amagat] *om. C.*

F. 41r: tots fugim a la mort e *la mort* aconsegueix a tots] *om. C.*

En unes poques ocasions, sembla que el copista s'adona del seu error i intenta aclarir el text tot reformulant-ne l'estructura:

F. 25r: E per ço diu Salamó que temps hi à de colir pedres e temps hi à de tirar aquelles] E per ço diu Salamó que temps hi à de cullir pedres e de cullir aquelles e tirar-les tembé mateix *C.*

F. 26r: mas hom o fembre per cobrir lur misèria cercha ab art o treball la lana de lles bísties no sen deu gloriejar] Mas hom ho fembre cobra llur misèria e per cobrir aquella ab art e ab treball sercha la llana de les bèsties e ab allò se cobre donchs no-s deu gloriajar *C.*

Per últim cal destacar l'addició d'una màxima, atribuïda a Sèneca, d'extensió considerable i que no és transmesa en cap dels altres tres testimonis. L'estudi de les fonts de l'obra potser ens aportarà llum sobre la seva naturalesa, és a dir sobre si es trobava ja al text consultat per Pacs i, per tant, els altres testimonis l'ometen per error, o si es tracta d'una addició originària d'aquest copista o del seu arquetip. Copiem unes línies per damunt i per sota del fragment en qüestió, per tal que es pugui copsar la unitat temàtica del passatge:

F. 26r: E diu Orasi que en patita casa pot hom menar reall vida. E diu Sànecha que alguna casa no és trob petita que acull asats amichs. Gran casa on algú no entre és honta al senyor] *add.* E diu Sèneca que alguna casa no és trop petita llà hon són los abitans en ella de bones costumes dotats *C.*

6 El Ms. Sant Cugat 81 de l'ACA

Finalment, ens manca parlar de *D.* Pròsper de Bofarull (1857) en publicà una transcripció al volum XIII de la *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*. Uns anys més tard, Llabrés (1889) edità la *Doctrina moral* tot acarant aquest manuscrit amb *B.*

Es tracta d'un manuscrit miscel·lani on es copia en primer lloc la *Doctrina moral* i tot seguit una sèrie de textos molt breus, tal com es pot observar a BITECA (2017: manid 1155). En un foli es copia un fragment que tracta al·legòricament sobre les filles del diable. Tot seguit hi ha un altre foli sobre els set pecats capitals, una petita genealogia dels reis d'Aragó, algunes notícies d'història universal i, finalment, una versió inconclusa del *Llibre de Cató*. Aquesta darrera obra és important perquè ofereix una versió catalana dels *Disticha Catonis* que no s'ha conservat en cap més testimoni, tal com es pot comprovar a TRANSLAT (28.1.3), que identifica aquest text com a versió núm. 3 i aclareix que tradueix l'original “amb més respecte i concisió que en els testimonis de 28.1.1 i 28.1.2”. Aquesta translació de l'obra de Cató és també remarcable pel fet d'estar datada. En les primeres

línies, el seu anònim autor diu: “E acò és fet vuy a xxvii de juny del mccccclxii”, és a dir a 27 de juny de 1462.

Si ens centrem ja en la *Doctrina* de Pacs, aquesta ocupa els primers 66 folis. El seu estat de conservació no és òptim: hi manquen un foli a l'inici, on aniria part de l'índex i pràcticament tot el pròleg, i un altre quasi al final de l'obra, entre els f. 63 i 64. El text està copiat a tota pàgina per una mà humanística. Els únics ornaments visibles són les rúbriques, traçades en tinta vermella. Les caplletres que haurien d'iniciar capítol, de dues línies d'alçada, han quedat sense fer.

Pel que fa a la llengua, crida l'atenció la tendència que aquest testimoni té a la llatinització. Per exemple, manté de manera gairebé sistemàtica la *t* etimològica en alguns sufixos catalans, com els que acaben en *-ció* o *-cia*: “correctió”, “malítia”, “prudència”, “sapiència”, “benivolència” (en lloc de “benvolença” de *B*), etc. I aquests no són els únics casos en què l'amanuense calca grafies dels ètims llatins. Generalment hi escriu “mond” (amb una *d* final procedent de *mundus*), “nuda” (en lloc de *nua*), “iuve”/“iuvens” (en comptes de *jove/jóvens*), “credible” (per *creible*) o “creator” (per *creador*). A més, és l'únic que afegeix al final del text l'habitual colofó en què el copista demana que preguin per ell: “Ffinito libro sit laus gloria christo amen | Orate pro scriptore | Exegi totum pro pena da michi potum” (f. 66r).

Pel que fa a la crítica textual, aquest manuscrit és també molt remarcable pel fet de presentar constantment variants pròpies que l'allunyen dels altres tres testimonis, de manera que no hi ha cap dubte que *D* no pot ser l'antígraf de cap dels altres.

A més, aquestes lliçons divergents afecten pràcticament tots els tipus de variants possibles, és a dir, omissions, addicions, canvis d'ordre i alteracions del text. Vegem-ne alguns exemples:

F. 2v: Diu sant Matheu que tot arbre qui no farà bon fruyt (ço és tota persona qui no farà bones hobres) serà talada e mesa al foch de tribulació] Diu sant Matheu que l'arbre que no farà fruyt serà tallat e mes al foch. Adonchs qui no farà bones obres serà tallat e mes al foch de perditio o ver tribulatio *D*.

F. 19v: Diu Per·Alfonç: no t'acompany ab tos anemichs] *add.* com ab altres te pugues acompanyar *D*.

F. 27r: E no la cobejets tan solament per balesa. Car Salamó diu ama més ta muller per bondat que per balesa que balesa de muller no és tan gran axovar com hom se pensa] E no la cobejets tant solament per bellesa. Car bellesa de muller no és tant gran exovar com hom se cuyda. Car sobre açò diu Salamó: ama més ta muller per bondat que per bellesa *D*.

F. 27v: E oyr qui ja és pus alt *sobremunta odorar; car de pus luy oym que no odoram e lo veure qui és pus alt*] *om. D*.

F. 35v: ab sanch supèrflua de fembra e com la archa fon acabada abans dell diluvi Noè en edat de *DL anys. E a XVII de maig any de lla creació dell món MDCCCLVI, segons diuen los demés, entrà en l'archa ell e sos fills Sem, Cam e Jafet, e lurs mullers. E dins aquella archa mes de tots los ausells e animals dell món e de cascuna natura un mascle e una femella acceptat de aquells qui-s fan sens ajustament de mascle e de fembre*] *om. D*.

F. 20v: de la sua *oradura*] folia *D*.

F. 24v: no pot ésser *salvat*] guardat ni segur *D*.

F. 26v: Diu Sànecha que tot axí com no és mellor cosa que haver bona muller] Diu Sànecha que tot axí com no ha al mond millor cosa que haver bona muller *D*.

F. 29r: lo soll dret en dret entra per aquell e après poch a poch va minvant lo dia e crexent la nit] lo sol de dret en dret entra per aquell e après de dret en dret avant lo dia e crexent crexent la nit *D*.

F. 32v: fortuna la qual és mutablle e transitòria e cel qui tost mor no li ve desastre] fortuna la qual és miserable e transitòria e an aquell qui tost ve la mort e mor no li ve desastre *D*.

F. 13r: per què vosaltres no perdonerets als pererosos, als necligens ne als folls perlés] *add.* da aquest enganable món *D*.

F. 22r: E Jhesús, fill de Sirach, diu sitolles o viulles són melodioses, mas lengua suau les sobremunta] E diu Jhesús, fill de Sirach, que citoles e viules fan suau e placent melodia mas la lengua suau les apaga totes *D*.

F. 22v: no-m call fer lonch sermó] no me'n cal fer larch pròlech o sermó *D*.

F. 23r: dir paraulles que nangú no entena o no se'n sap desexir e tornau] dir paraules que negun no entena no se'n sap leixar ne desexir e quant à dit vol tornar recapitolar *D*.

F. 40v: Però mestre Ffrancesch Ximenis] *add.* bisbe d'Elne de l'Orde de Sant Francesch *D*.

F. 43r: e Déu per sa mercè vos leix viure al seu sant servey] e nostre Senyor per sa mercè e infinida clemència vos leix viure al seu sant servey *D*.

La llatinització del text, l'ús de parelles sinonímiques i algunes modificacions i ampliacions, com ara l'especificació dels càrrecs de Francesc Eiximenis, semblen suggerir la possibilitat que ens trobem davant d'un copista de formació eclesiàstica.

7 Conclusions

De l'examen dels quatre testimonis que transmeten la *Doctrina moral* hem pogut extreure algunes dades que fins ara no s'han tingut en compte. Ben probablement un dels còdexs més antics conservat és el de la Biblioteca de Catalunya, al qual hem atorgat la sigla *A*. Aquest manuscrit podria ser el que apareix descrit en un inventari de béns de 1448, ja que presenta una particularitat al final de la segona obra que s'hi copia, les *Paraules de savis e filòsofs* de Jafudà Bonsenyor, que no hem trobat en cap altre testimoni d'aquest text: el copista hi va transcriure l'epíleg de la traducció catalana del *Breviloqui* de Joan de Gal·les. Per altra banda, al primer foli de guarda, hi trobem el nom Andreu Conilleres. Els Conilleres són una de les branques del llinatge dels Pacs, de manera que aquest exemplar podria haver format part dels béns de la família de l'autor.

Precisament la identificació de l'autor és un dels aspectes més controvertits de la *Doctrina moral*. L'única dada que sembla segura és que fou escrita per un home de Mallorca anomenat Pacs. Tenint en compte la datació del text i les citacions en inventaris del s. xv, proposem com a hipòtesi de treball identificar-lo amb Joan de Conilleres, de qui a dia d'avui no en tenim moltes dades però que ocupà diversos càrrecs públics a Mallorca a principis del s. xv, fet que coincidiria amb part de la informació que l'autor de la *Doctrina moral* dona sobre ell mateix al pròleg. L'ús del cognom Pacs en lloc de Conilleres podria ser degut a la voluntat de donar major relleu a l'autor de l'obra, tot atorgant-li el cognom més conegut de la nissaga.

El còdex de la Biblioteca de Catalunya està ben treballat en l'aspecte formal, com ho demostren prou bé l'execució de les caplletres, les rúbriques i els calderons, així com la caixa d'escriptura, ben marcada i respectada, i la pulcritud de la lletra. També és un bon exemplar des del punt de vista textual. Tant aquest testimoni com *B* són els que presenten menys llacunes i alteracions significatives del text. Aquest fet és evident en comparar-los amb els altres dos testimonis conservats. El Ms. *C*, conservat a la mateixa biblioteca parisenca, conté nombroses omissions, no només provocades per la típica errada de copista de saltar d'un mot a un altre d'igual situat unes línies més endavant, sinó petites i contínues mancances que dificulten la comprensió fluida del text. El manuscrit *D* presenta un text molt sovint distanciat dels altres tres testimonis, amb nombroses addicions, alteracions i canvis d'ordre dels mots.

Les lliçons que transmeten aquests quatre manuscrits evidencien les limitacions de les edicions de Pròsper de Bofarull i de Gabriel Llabrés, publicades al s. xix. Sobretot cal destacar que el text establert per Bofarull parteix de *D*, el manuscrit de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que ben segurament caldria situar en alguna de les ramificacions més baixes d'un eventual *stemma codicum*

de la *Doctrina moral*. L'edició de Llabrés és la millor d'aquesta obra que fins ara s'hagi publicat, i té el mèrit de seleccionar algunes variants de testimonis conservats, però no hi són ni totes les lliçons ni tampoc tots els manuscrits. A més, el mateix Llabrés adverteix que col·laciona alguns testimonis no a través dels manuscrits originals sinó per mitjà de transcripcions indirectes. Aquest estat de la qüestió reclama, doncs, la realització d'una edició crítica que tingui en compte tots els manuscrits conservats i llurs relacions jeràrquiques. És un dels propòsits que voldríem dur a terme en el futur.

8 Obres citades

- Barceló Crespí, Maria; Coll Tomàs, Baltasar; Rosselló Bordoy, Guillem. 1999. *Espanyols i Pacs: poder i cultura a la Mallorca del segle XV* (Palma: Universitat de les Illes Balears)
- BITECA: *Bibliografia de Textos Antics Catalans, Valencians i Balears*, ed. by Gemma Avenoz, Lourdes Soriano and Vicenç Beltran (Berkeley: University of California) <<http://tinyurl.com/m7uqlzj>> [accessed 31-05-2018]
- Bofarull y Mascaró, Próspero de (ed.). 1857. *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón* (Barcelona: Imprenta del Archivo), XIII: *Documentos literarios en antigua lengua catalana (siglos XIV y XV)*
- Cateura Bennàsser, Pau. 2000. 'València y Mallorca en el siglo XV', *Mayurqa*, 26: 181-93
- Conca, Maria; Guia, Josep. 2017. 'Testimonios, *collatio externa* y fuentes del libro sapiencial de Jafudà Bonsenyor', in *Transmetre, traduire, formaliser*, ed. by Marie Sol Ortola, Aliento, 8 (Nancy: PUN; Éditions Universitaires de Lorraine), pp. 123-59
- Delisle, Léopold. 1868. *Le Cabinet des manuscrits de la Bibliothèque impériale* (Hildesheim: G. Olms), 1
- Duran i Duelt, Daniel. 2015. 'Consolat de mar i consolats d'ultramar: la defensa de l'espai marítim en temps de Martí l'Humà', in *Martí l'Humà, el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'interregne i el Compromís de Casp*, ed. by M. Teresa Ferrer i Mallol (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans), pp. 565-87
- Ensenyat Pujol, Gabriel. 2012. 'Humanisme i Renaixement a Mallorca: noves dades, nova periodització', *eHumanista/IVITRA*, 1: 99-127
- Llabrés y Quintana, Gabriel. 1887. 'La ciudad de Mallorca y el libro de Nicolás de Pax', in *Almanaque para las Islas Baleares correspondiente al año bisiesto 1888* (Palma: Felipe Guasp y Vicens)
- Llabrés y Quintana, Gabriel (ed.). 1889. *Doctrina moral del mallorquí en Pax, autor del segle XV: edició popular completa* (Palma de Mallorca: Felipe Guasp y Vicens)
- Martín Pascual, Llúcia. 2008. 'Algunes notes sobre la recepció del *Calila e Dimna* al català i la *Doctrina d'en Pacs*', *Randa*, 60: 27-39
- Martín Pascual, Llúcia. 2012. 'Literatura sapiencial en català i castellà: el cas de la *Doctrina d'en Pacs*', in *Literatures ibèriques medievals comparades*, ed. by Rafael Alemany Ferrer and Francisco Chico Rico (Alacant: Universitat d'Alacant; SELGYC), pp. 293-302
- Miquel i Planas, Ramon (ed.). 1914. *Llibre anomenat Valeri Maximo dels dits y fets memorables: traducció catalana del XIVen segle per Frare Antoni Canals*, 2 vols (Barcelona: L'Avenç)
- Morelló i Baget, Jordi. 2007. 'Els creditors barcelonins i la gestió del deute públic de Mallorca', *Barcelona Quaderns d'Història*, 13: 313-50
- Morro Veny, Guillem. 2003. 'Govern municipal i fiscalitat a Mallorca (1400-1410)', in *El món urbà a la Corona d'Aragó del 137 als decrets de Nova Planta: XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó (Barcelona-Lleida 2000): actes*, ed. by Salvador Claramunt (Barcelona: Universitat de Barcelona), III

- Omont, H. 1908. *Anciens Inventaires et catalogues de la Bibliothèque Nationale* (Paris: Ernest Leroux), 1: *La librairie royale à Blois, Fontainebleau et Paris au XVIe siècle*
- Ordal, Norbert d' (ed.). 1930. Joan de Gal·les *Breviloqui*, *Els Nostres Clàssics*, 28 (Barcelona: Barcino)
- Perarnau i Espelt, Josep. 1996. 'Fragments catalans del *De helemosina et sacrificio* d'Arnau de Vilanova', *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 15: 400-05
- Puig i Oliver, Jaume de. 2006. 'Notes sobre el manuscrit de l'*Apologia* de Bernat Metge (París, BN ms. esp. 55)', *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 25: 461-77
- Pujol, Josep. 1990-1991. 'Més sobre Cerverí de Girona i Guillem de Cervera', *Llengua & Literatura*, 4: 433-38
- Riera i Sans, Jaume. 1979. 'Sobre l'autor de la *Doctrina moral* (segle XV)', *Randa*, 9: 117-25
- Rovira Cerdà, Helena. 2014. *El Valeri Màxim d'Antoni Canals: estudi i edició (llibres I-V)* (unpublished doctoral thesis, Universitat de Barcelona) <<http://hdl.handle.net/2445/58545>>
- Rubió y Lluch, Antonio. 1889. *El Renacimiento clásico en la literatura catalana* (Barcelona: Jaime Jesús Roviralta)
- Sabater, Tina. 2002. *La pintura mallorquina del segle XV* (Palma: Universitat de les Illes Balears; Consell de Mallorca)
- Sastre Moll, Jaume. 2010. 'El finançament de les obres de la Seu de Mallorca', *De Computis: Revista Española de Historia de la Contabilidad*, 12: 84-134 <<https://doi.org/10.26784/issn.1886-1881.v7i12.125>>
- Soler, Abel. 2017. *La cort napolitana d'Alfons el Magnànim: el context de Curial e Güelfa* (València: Institució Alfons el Magnànim CVEI; Institut d'Estudis Catalans; Publicacions de la Universitat de València), 1: *Les fonts literàries de la novel·la*
- TRANSLAT: Cens de Traduccions al Català Medieval fins a 1500 (9 de juny de 2012), ed. by Lluís Cabré and Montserrat Ferrer <<http://translat.narpan.net/>> [accessed 29-06-2018]
- Urgell Hernández, Ricard. 2015. 'La hisenda municipal del regne de Mallorca en el canvi de segle (1390-1410)', in *Martí l'Humà, el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410): l'interregne i el Compromís de Casp*, ed. by M. Teresa Ferrer i Mallol (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans), pp. 285-99